

Pioniers of mislukking?

AUTEUR Michiel Overkamp

FOTOGRAFIE Gemeentearchief Amsterdam, ANP/Cor Out & Michiel Overkamp

Eenvormig, onveilig en zonder identiteit. Met deze blik kijken veel Nederlanders naar wederopbouw wijken. Maar doen wij deze wijken daarmee niet tekort? Wijken zijn een product van hun tijd; ook de wijken die werden gebouwd tussen 1945 en 1973. Een uitgebreidere beschouwing van de ideeën achter dit type wijken is op zijn plaats.

De meeste wederopbouw wijken zijn functionalistische wijken geïnspireerd op het zogenaamde CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne) -gedachtegoed uit de jaren dertig. De bekendste vertegenwoordiger van deze moderne stedenbouw was de Fransman Le Corbusier. Begin jaren dertig stelt hij bij een lezing in Rotterdam retorische vragen: 'Zou de mens nu werkelijk een trieste binnenplaats verkiezen boven een zonnige en gezonde daktuin? En voldoen 'groene steden' met torenhuizen niet beter dan afgelegen tuindorpen?' Deze woorden kun je plaatsen als je weet dat Europese steden sinds halverwege de negentiende eeuw onstuimig zijn gegroeid. Industrialisatie zorgt voor enorm veel extra werkgelegenheid, waardoor plattelanders de stad opzoeken om een beter bestaan op te bouwen. Zo verdriedubbelt het bevolkingsaantal van Amsterdam tot 750 duizend inwoners in 75 jaar tijd. Deze snelle migratiegolven kan de stad nauwelijks aan: de behuizing is slecht, de fabrieken zijn vies en de middeleeuwse straatjes zijn krap. Le Corbusier beoogt met zijn ontwerp oplossingen te bieden voor de slechte leefomstandigheden in de geïndustrialiseerde stad. Een ruimtelijke scheiding van wonen, werken, verkeer en recreatie maakt de stad veiliger en gezonder, denken de moderne stedenbouwers. Elke functie krijgt zijn eigen plek. Een fabriek staat niet langer naast een woonwijk. De verschillende wijken bieden plaats aan maximaal 20.000 inwoners. Deze beperkte schaalgrootte moet er toe bijdragen dat mensen zich niet verloren voelen in een almaar uitdijende stad. De moderne stedenbouwers kiezen voor 'torenhui-

zen', zodat – ondanks de bevolkingstoename – ruimte voor andere functies, zoals groen en verkeer, overblijft. De kromme, smalle straatjes uit de Middeleeuwse stad wisselen de moderne stedenbouwers in voor brede rechte straten die ruimte bieden aan auto's en trams. Nieuwe technologische snufjes als de bouwkraan en materialen als beton maken dat woningbouw verandert van een ambacht in een industriële activiteit. De bouwkraan maakt het makkelijker om de hoogte in te bouwen en het bouwtempo kan enorm omhoog door het gebruik van kant-en-klare onderdelen.

Zou de mens een trieste binnenplaats verkiezen boven een zonnige en gezonde daktuin?

Deze nieuwe stadsuitleg wordt met geometrische precisie berekend en ontworpen. Planologen berekenen – voor het eerst – toekomstige woningbouwbehoeftes op basis van statistische modellen. Dit betekent dat zij kunnen prognosticeren hoeveel inwoners een stad over 25 jaar heeft en daarmee hebben zij zicht op het benodigd aantal woningen. De precisie in het ontwerp is zichtbaar in de aandacht voor de afstand tussen en de ligging van flats. Deze moet zo zijn dat bewoners optimaal van het zonlicht kunnen profiteren. 'Licht, lucht en ruimte' is daarbij het credo. Dit vormt een groot contrast met de smalle steegjes in de oude binnenstad. Ook op esthetisch vlak brengen de moderne stedenbouwers een revolutionair concept in. De architectuur is sober zonder tierelantijnen, vorm volgt functie en niet andersom. Moderne architecten kijken dit af van de schilderkunst, waarbij het credo less is more in de mode is.

Stedenbouw maakt de samenleving

De wijk is voor modernisten de plek waar de samenleving vorm

Krotwoningen anno 1925 in de Jodenbuurt Amsterdam

krijgt. In een snelgroeïende stad moet de wijk een overzichtelijke eenheid vormen. Vrienden opzoeken, recreëren en winkelen doe je allemaal in de wijk. Alleen voor werk moet je de wijk uit, omdat de functiescheiding zorgt voor een grotere afstand tot de fabriek. En als je toch wil verhuizen, omdat door gezinsuitbreiding het huis te klein wordt dan moet dat binnen de wijk kunnen. Dit idee staat ook wel bekend als de wijkgedachte. De stedenbouwkundige structuur zou dienstbaar en sturend moeten zijn voor het creëren van deze microsamenleving. De openbare ruimte is zodanig ontworpen dat mensen elkaar kunnen ontmoeten op een plein, speelveld of wandelpad. Ideologisch gezien kiezen modernisten voor het stimuleren van 'gelijkheid' in de samenleving. De architectuur straalt eenvoud en eenvormigheid uit, waardoor je niet aan het huis kan afleiden of iemand rijk, arm, jong of oud is. En moderne technieken als elektriciteit en eenvoudige temperatuurregeling in huis moeten het leven voor iedereen veraangenamen. Uit deze ideeën kun je een maakbaarheid- en vooruitgangsgeloof ontwaren.

Snelle oplossing voor woningnood

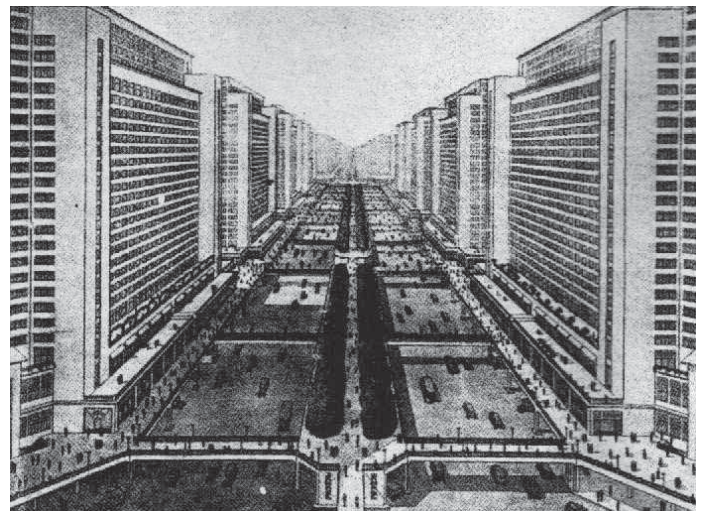
De ideeën van Le Corbusier worden in Nederland met verwondering bekeken. 'Hij durft en wat hij wil staat hem helder voor de geest. Wel holt hij door, maar alle vernieuwers hebben overdreven, vooral in een tijd en een land dat zo gehecht is aan traditie. Wie zijn theorieën wil begrijpen moet alle vooroordelen laten varen en zich van schoolse kennis ontdoen.' 's Lands bekende stedenbouwer Cor van Eesteren raakt echter begeistert van deze vernieuwende ideeën en wordt zelfs voorzitter van de CIAM-beweging. Het Amsterdamse Uitbreidingsplan (AUP) uit 1934 van zijn hand is dan ook doorspekt

met functionalistische ideeën. Herkenbare elementen zijn: functiescheiding, de stempelstructuur van bouwblokken met veel groen daartussen en de sobere architectuur. Ook andere steden zoals Arnhem en Eindhoven krijgen vergelijkbare uitbreidingsplannen. De bouw van deze wijken laat echter nog even op zich wachten. De Tweede Wereldoorlog gooit roet in het eten. Toch zou van diezelfde oorlog een katalyserende werking uitgaan bij de realisatie van de plannen. Zo'n 130.000 huizen zijn verwoest of zwaar beschadigd door de oorlog. Daarnaast groeit de Nederlandse bevolking sterk van 8,8 miljoen in 1940 tot 12,9 miljoen in 1970. Het gevolg is dat de vraag naar woningen veel groter is dan het aanbod. Hele gezinnen moeten intrekken bij familie op zolder. Snelle actie is geboden. De vooroorlogse moderne uitbreidingsplannen bieden perspectief. Het voordeel van het moderne bouwen is dat het snel en goedkoop kan door de technische ontwikkeling. Betonnen platen kunnen met de hijskraan op elkaar gezet worden en de kozijnen komen kant en klaar uit de fabriek. Aan de hand van de moderne uitbreidingsplannen weet Minister Bogaers (KVP) de woningbouwproductie dan ook op te voeren tot 100.000 op jaarbasis in 1963. Binnen tien jaar weet hij de woningnood op te lossen.

De teloorgang van de functionalistische wijk

Beelden van de familie Copral, de eerste bewoners van de Bijlmermeer, laten een opgewekt beeld van de nieuwe stad zien. Zij betrekken een 6-kamerappartement met acht personen. De vooruitgang is groot. Van een gedeelde woning met familieleden naar een eigen appartement van zo'n 100 vierkante meter van alle moderne gemakken voorzien. De snelweg nabij. Dit voorbeeld is exemplarisch voor het optimisme in nieuwe wijken elders in het land. Hoe konden diverse wederopbouw wijken dan zo snel afglijden?

De moderne stedenbouwers onderschatten de hang naar een grondgebonden woning. Zo verwacht Le Corbusier dat mensen 'torenhuizen' zouden verkiezen boven een krappe binnenstad. Dit klopt in de vijftiger en zestiger jaren ook, maar de sterke welvaarts-groei gooit roet in het eten. Een eengezinswoning met tuin wordt in de jaren zeventig bereikbaar voor de middenklasse. Dergelijke woningen worden en masse gebouwd in de zogenaamde groeiker-nen als Lelystad, Hoofddorp en Capelle aan den IJssel. De auto

De moderne stad

maakte het mogelijk om op afstand van de stad te gaan wonen en in de stad te blijven werken. De middenklasse vertrekt hierdoor uit de wederopbouw wijken en hun plek wordt opgevuld met een divers palet aan sociaal zwakkere groepen. Het grote aandeel sociale huurwoningen in veel wederopbouw wijken verergert deze ontwikkeling.

Moderne stedenbouwers onderschatten de hang naar een grondgebonden woning

Ook ontstaat de microsamenleving op wijkniveau niet. Mensen hebben door de snelle doorstroom niet de tijd om elkaar te leren kennen. En de pluriforme instroom van diverse migrantengroepen vanaf eind jaren zeventig maakt onderling contact nog moeilijker. Traditionele hulpstructuren voor sociaal contact als de kerk, vakbond en vereniging verliezen in dezelfde tijd tevens aan waarde. En de levenswereld van veel mensen beperkt zich door de toegenomen mobiliteitsmogelijkheden allang niet meer tot de wijk. Veel wederopbouw wijken worden zo 'anonieme' woonplekken met veel minder sociale controle dan gehoopt.

Daarnaast blijkt in het ontwerp de openbare ruimte een achilleshiel. Een geleidelijke overgang tussen privé en publiek, wat cruciaal is voor een succesvol stedelijk leven, ontbreekt. De geplande winkels en cafés in de plinten van de flats komen er niet, waardoor een gebrek aan 'ogen op straat' bestaat. De groenstructuur van dergelijke wijken is wellicht ruim, maar blijkt door het anonieme karakter het sociale leven eerder te belemmeren dan te ondersteunen. Een deel van dit gebrek aan identiteit in de openbare ruimte is terug te voeren op een gebrek aan leesbare historie. Oude boerderijen moesten verdwijnen, slootjes werden drooggelegd en landwegen vervangen door moderne infrastructuur. Alle sporen van het (agrarische) verleden zijn vakkundig weggewerkt. Spannende combinaties van oud en nieuw zijn hierdoor nauwelijks te vinden in de wederopbouw wijken.

En als klap op de vuurpijl raakt ook nog de moderne architectuur uit de mode. Een woning is een consumptiegoed geworden, waarmee

Openbare ruimte in Overvecht

je jezelf wilt onderscheiden. En dat gaat nu eenmaal niet als er honderden dezelfde woningen in een wijk staan. De wederopbouw wijken zijn daardoor minder populair op de woningmarkt dan wijken met architectuurstijlen waar deze diversiteit wel zichtbaar is. Dit lezend zou u de indruk kunnen krijgen dat de wederopbouw wijken mislukt zijn. Toch is dat niet helemaal terecht. De wederopbouw wijken zijn pioniers in meerdere opzichten: prefab woningbouw, volwaardig meeontwerpen van het groen en gezonde woonomstandigheden voor iedereen. Waar gepioneerd wordt, worden dingen over het hoofd gezien. Het alleen wijzen op tekortkomingen doet de wederopbouw wijken geen recht. Het zijn de wijken waar de basis gelegd werd voor onze welvaart. Ze boden bovendien een snelle oplossing voor de woningnood. Zonder de wederopbouw wijken zouden wij ons nu niet druk kunnen maken over 'kleine' dingen als de façade van een woning. Een herwaardering van de cruciale periode in de Nederlandse stedenbouw 1945-1973 is daarom op zijn plaats.

Michiel Overkamp is sociaal geograaf en redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

Bakker (2011), Grond, -een pleidooi voor aards denken en een groene stad.

Blom, A., Jansen, B. & Heide, M. van der (2004), De typologie van de vroeg-naoorlogse woonwijken.

Cammen, H. van der & De Klerk, L. (2008), Ruimtelijke Ordening, Van Grachtengordel tot VINEX-wijk.

Het Vaderland, 14 januari 1932, De architectonische revolutie lost de stedenbouwkundige vraagstukken der grote steden op.

NRC, 6 november 1925, Naar een nieuwe bouwkunst.

Polygoon Nieuws, Eerste bewoners van de Bijlmermeer, 25-11-1968

Wagenaar, C. (2012), Town Planning in The Netherlands since 1800.

Eerste bewoners van Bijlmermeer